

Høgskolen i **Hedmark**

LUNA

Ellen Andresen

Bachelor

Respekt og toleranse

Respect and tolerance

Grunnskolelærerutdanning 1-7. Trinn 2013

2016

Samtykker til utlån hos høgskolebiblioteket JA X NEI

Samtykker til tilgjengeliggjøring i digitalt arkiv Brage JA X NEI

Sammendrag

Tittel: Respekt og toleranse	
Forfatter: Ellen Andresen	
År: 2016	Sider: 27
Emneord: respekt, toleranse, verdier, lærerrollen, undervisning	
Sammendrag: <p>Dagens samfunn består av et stort mangfold med mennesker med ulike bakgrunner, kulturer og språk. For å fungere i et samfunn er det derfor helt nødvendig at mennesker både respekterer og tolererer hverandre. Som andre grunnleggende ferdigheter må dette læres, og derfor er det viktig at fokuset på respekt og toleranse i skolen blir opprettholdt. For å legge et godt grunnlag for disse verdiene er det viktig å starte arbeidet med respekt og toleranse fra barna er små, og derfor har jeg valgt å belyse dette gjennom problemstillingen: <i>Hvordan kan en KRLE-lærer på 1.trinn arbeide for å legge et godt grunnlag for elevenes respekt og toleranse?</i> Jeg redegjør først begrepene respekt og toleranse, før jeg videre ser på hvordan lærerens rolle og undervisning kan legge et godt grunnlag for elevene.</p>	

Abstract

Title: Respect and tolerance	
Author: Ellen Andresen	
Year: 2016	Pages: 27
Keyword: respect, tolerance, values, lesson, a teachers role	
Summary: <p>Today's society consists of a large community of people with different backgrounds, cultures and languages. It is therefore of great importance that people both respect and tolerate each other. These skills, like other basic skills, needs to be learned, and for this reason it is important to focus on respect and tolerance being maintained in school. To create a sustainable foundation for these values, it is essential to start working on how to show respect and tolerance with and around the children from a young age, and I have chosen to emphasise this through the question: <i>How can a 1st grade KRLE-teacher work to create a good foundation for the students respect and tolerance?</i> I will begin by clarifying the terms respect and tolerance, before I move on towards how a teacher's role and lessons can create a good foundation for the pupils.</p>	

Forord

Denne bacheloroppgaven markerer slutten på mine tre år med pedagogikk og elevkunnskap ved Høgskolen i Hedmark, avd. Hamar. Skriveperioden har bydd på prøvelser og hard jobbing, men også mestringsfølelse og glede. Til tider har det vært intense perioder med både skriving og lesing, hvor jeg stort sett ikke har tenkt på annet. Nå kan jeg se tilbake på en svært lærerik og spennende tid der jeg har fått utfordret meg selv både skrive- og tankemessig. Nå sitter jeg igjen med en god følelse av at jeg har gjort så godt jeg kan!

Jeg vil rette en stor takk til Dag Ottar Reiten som har vært en god veileder og inspirator. Han har hjulpet meg med både store og små ting og gitt meg konstruktive tilbakemeldinger både via veiledningstimer og mail. Tusen takk for at du har tatt deg god tid til å veilede meg i riktig retning! Jeg vil også takke mine medstudenter Tanja og Sol for hjelp, støttende ord og fine arbeidstunder. I tillegg vil jeg takke min gode venninne Marthe for at hun tok seg tid til å korrekturlese oppgaven min.

Ellen Andresen

Hamar, 20. mai 2016

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	2
ABSTRACT	3
FORORD	4
<u>INNHOLDSFORTEGNELSE</u>	5
1. <u>INNLEDNING</u>	6
1.1 BAKGRUNN FOR VALGT TEMA	6
1.2 PROBLEMSTILLING	7
1.3 OPPGAVENS OPPBYGNING	8
2. <u>METODE</u>	9
3. <u>HVORFOR ER DET VIKTIG MED RESPEKT OG TOLERANSE?</u>	11
3.1 TOLERANSE	11
3.2 RESPEKT	12
4. <u>RESPEKT OG TOLERANSE – PEDAGOGISKE UTFORDRINGER</u>	15
4.1 KRLE - LÆRERENS ROLLE	15
4.2 TOLERANSE OG RESPEKT SOM BEGREPER I KRLE-UNDERVISNINGEN	17
4.2.1 UNDERVISNING OM BEGREPENE RESPEKT OG TOLERANSE	18
4.2.2 UNDERVISNING MED RESPEKT OG TOLERANSE	20
5. <u>KONKLUSJON</u>	24
<u>LITTERATURLISTE</u>	25

1. Innledning

1.1 Bakgrunn for valgt tema

Respekt og toleranse er to viktige begreper. Dette er verdier som må være på plass for at alle mennesker skal leve et godt liv. Dagens samfunn er mangfoldig og flerkulturelt. I følge Statistisk sentralbyrå (2015) er det innvandrere fra hele 222 ulike land i Norge. Inkluderer man også barn født i Norge av foreldre med innvandrerbakgrunn utgjør disse til sammen ca. 800 000 mennesker, om lag 13% av den norske befolkningen (Statistisk sentralbyrå [SSB], 2015). Skolehverdagen og undervisningen preges naturligvis også av dette. For at alle barn som vokser opp i dag skal forstå hverandre, er det helt nødvendig at de lærer hva både respekt og toleranse er fra de er små.

Skolen styres gjennom opplæringslova og styringsdokumentet *Kunnskapsløftet*, som bygger på opplæringslova (1998). Her finner vi igjen ordene respekt og toleranse. Lovas første paragraf er en formålsparagraf. Denne paragrafen sier hva formålet med skolen er, og hva man skal legge til grunn for undervisninga. Her blir flere verdier som omhandler både respekt og toleranse overfor medmennesker omtalt. Det står blant annet: «Opplæringa skal gi innsikt i kulturelt mangfold og vise respekt for den enkelte si overtyding» (opplæringslova, 1998). I tillegg skal elevene lære om respekt for mennesket, respekt for andre, respekt for naturen, respekt for ulike meninger, respekt for likeverd og solidaritet. Videre er det ikke bare elevene som skal lære og vise respekt. Det er også lovfestet at lærere skal vise respekt for elever og foresatte (opplæringslova, 1998).

Respekt og toleranse er også nevnt i andre deler av styringsdokumentene til grunnskolen. Prinsipp for opplæringa ble en del av *Kunnskapsløftet* i 2006. Disse prinsippene skal være med på å øke kvaliteten på undervisninga (Utdanningsdirektoratet [Udir], 2006). Et av punktene er sosial og kulturell kompetanse. En slik kompetanse kan utvikles ved at klassen har et godt læringsmiljø der man kan samarbeide, føre en dialog og diskutere. Dette skal være med på å gi elevene innsikt i hva de kan og hvem de er, men det skal også gi dem en innsikt i de likheter og ulikheter som finnes mellom mennesker. Gjennom punktene som omhandler det sosiale og kulturelle i Prinsipp for opplæringa, skal elevene utvikle både respekt og toleranse for hverandre (Udir, 2006). Dette er generelt for all undervisning, og det er lærerens oppgave å ha fokus på dette.

Når det gjelder faget Kristendom, religion, livssyn og etikk står det i formålet for faget at faget skal skape en møteplass for elevene der kulturelt og religiøst mangfold presenteres og møtes med respekt (Udir, 2015). Videre står det at man gjennom dialog skal bidra med å skape respekt for ulike religiøse verdier og menneskerettigheter (Udir, 2015).

1.2 Problemstilling

Respekt og toleranse er verdier som er viktige for meg. Gjennom min egen skolegang har jeg gått i klasse med mennesker som har hatt ulike diagnoser, og barneskolen min lå rett ved siden av en interkommunal skole for elever med spesielle behov. Da jeg begynte på ungdomsskolen merket jeg at elever fra min barneskole var mer tolerante og respekterte elever med spesielle behov på en annen måte enn elever som kom fra andre skoler i kommunen. Det at den interkommunale skolen lå i nabobygget gjorde at vi ofte så mange av elevene fra den andre skolen i friminutt og vi delte blant annet akebakke. I tillegg var det samarbeid mellom skolene ved for eksempel anledninger der man lagde et kor med elever fra begge skolene. Dette har inspirert meg til å skrive om dette tema i min bachelor.

Underveis i min utdanning har jeg vært så heldig å få se hvordan elever og lærere viser respekt og toleranse i et flerkulturelt klasserom. Jeg har vært på ulike skoler og opplevd at det har vært en helt naturlig del av skolehverdagen til elevene, og jeg har sett at respekt og toleranse har påvirket klassemiljø i en positiv retning. Det virker som elevene har følt seg inkludert i klassen og blitt akseptert for den de er. I dagens skole blir mangfoldet stadig større, og det er viktig at alle kan få være seg selv, selv om det betyr at man er forskjellig fra andre. For å få til dette tror jeg det er viktig å starte arbeidet med å utvikle respekt og toleranse fra en tidlig alder, og derfor har jeg valgt å fokusere på de minste barna i grunnskolen gjennom faget Kristendom, religion, livssyn og etikk [KRLE]. På bakgrunn av dette har jeg valgt problemstillingen: ***Hvordan kan en KRLE-lærer på 1.trinn arbeide for å legge et godt grunnlag for elevenes respekt og toleranse?***

Denne oppgaven vil belyse hvordan man som KRLE-lærer gjennom sin væremåte kan påvirke elevene, og hvordan verdiene respekt og toleranse kan jobbes med på skolen. Arbeidet som blir gjort med disse verdiene på skolen legger grunnlaget for elevenes liv videre. Dette er verdier som det er viktig å internalisere når man skal begynne på det voksne livet som både samfunnsborger, kollega og forelder.

1.3 Oppgavens oppbygning

I denne oppgaven vil jeg først skrive om oppgavens metode, hvor jeg gjør rede for mitt teoretiske perspektiv på oppgaven. Videre har jeg valgt å presentere begrepene toleranse og respekt hver for seg i kapittel 3. Her belyser jeg begrepenes betydning og gjør kort rede for hva som ligger i ordene. I delen om respekt har jeg også valgt å dra inn forskning av Trine Anker. Kapittel 4 er hovedtyngden i min oppgave. Her vil jeg se på læreren sin rolle, og hva slags betydning denne rollen har for elevene. Til slutt vil jeg se på hvordan man kan undervise i begrepene respekt og toleranse. Her har jeg fokus på både undervisning som er rettet direkte mot begrepene, men også begrepenes betydning i andre deler og emner av KRLE-faget. Helt til slutt kommer jeg med en kort konklusjon på oppgaven.

2. Metode

Ordet metode kommer av det greske ordet *methodos*, som betyr at man skal nå et mål ved å følge en bestemt vei (Befring, 2015). I min bacheloroppgave har jeg valgt å gå veien om tidligere teori for å komme til mitt mål. Det vil si at jeg har valgt å skrive en teoretisk oppgave der jeg bruker litteraturstudier som metode. Gjennom litteraturstudier bruker man tidligere forskning som hovedmateriale for oppgaven (Befring, 2015). Videre skriver Befring (2015) at fagbøker og annen publisert forskning kan være materiale for en slik type oppgave. Jeg har valgt å bruke fagbøker, men i noen av bøkene er det også referert direkte til forskning ute i skolen, noe jeg mener må kunne ses på som annen publisert forskning. Dette innebærer at oppgaven bygger på etablert teori som viser ulike sider ved temaet (Befring, 2015). Ved litteraturstudier er det særlig en svakhet som Befring (2015) beskriver, som jeg synes det er viktig å poengtere. Svakheten omhandler skjønn. Den som skriver har sin egen oppfatningen av tema, og denne subjektive oppfatningen vil påvirke utvelgelsen av tema og teori, valg av metode og tolkning av data (Befring, 2015). Dette er viktig å tenke på ettersom alt som er meningsbærende, som for eksempel en tekst, kan tolkes forskjellig fra menneske til menneske (Gilje & Grimen, 1993).

Ofte har man en baktanke med det man gjør, og særlig ved en oppgave som denne har man tenkt noen tanker. Gjennom disse tankene gjør man seg opp noen meninger, og forstår det man leser på grunnlag av egne forutsetninger og tanker. Dette er tenkning innenfor hermeneutikken (Gilje & Grimen, 1993). Jeg har gjennom mine forutsetninger og tanker sett på den teorien jeg har valgt å bruke i min oppgave og tolket den. For å kunne tolke en tekst må man ha noen ideer om hva man vil finne i teksten, og først da kan man begynne å lete. På denne måten får de ideene man leter etter en retning, og man finner selv ut hvor man vil både starte og slutte den teksten man vil produsere (Gilje og Grimen, 1993).

I en teoretisk oppgave skriver Halvorsen (2008) at man kan velge å sette på seg ulike briller å se verden gjennom. Ulike briller og perspektiver bestemmes av oppgavens fagtradisjon (Halvorsen, 2008). I min oppgave har jeg valgt å bruke teori både fra den pedagogiske tradisjonen og religionspedagogiske tradisjonen. Særlig har jeg benyttet meg av religionspedagogisk tradisjon, som handler om prinsipper for å anvende religionsfag i undervisningssammenheng. Dette falt helt naturlig siden mitt fokus har vært på elevene og hvordan man kan jobbe med respekt og toleranse på 1.trinn. I tillegg går min oppgave inn på

fagområdet etikk, siden hovedfokuset er lagt på to enkelte verdier. Jeg har valgt å bruke pedagogisk og religionspedagogisk tradisjon siden de omfavner både verdier og lærerens rolle som både verdi- og kunnskapsformidler. Tradisjonene utfyller hverandre ved at man i pedagogikklitteraturen finner det generelle som omhandler både læreren og undervisningen, mens i den religionspedagogiske tradisjonen finner man teori som er spesifisert mot innholdet i KRLE-faget og KRLE-lærerens arbeidsoppgaver. Den religionspedagogiske tradisjonen blir imidlertid i størst grad benyttet da fagdidaktiske bøker dekker aktuelle områder for denne oppgaven.

3. Hvorfor er det viktig med respekt og toleranse?

I et klasserom er begrepene toleranse og respekt svært viktige. Dette gjelder relasjoner mellom elever, men også relasjoner mellom lærer og elever. Jeg vil i dette kapitlet se nærmere på hvorfor disse begrepene er sentrale i et klasserom. Jeg vil først se på hvorfor dette er viktig for elevene når de går på skolen, men også hvordan disse begrepene har betydning for elevene når de blir eldre.

3.1 Toleranse

Toleranse handler om å akseptere mennesker som tenker forskjellig fra deg selv, og alle forskjeller og ulikheter som finnes blant mennesker som man må tåle å omgås (Toleranse, 1991). I pedagogisk-psykologisk ordbok står det: «den tolerante person er tilbøyelig til å anerkjenne andres innsats og viser oftere en beskyttende enn en dominerende holdning til andre mennesker» (Toleranse, 1991, s. 190). Selve ordet toleranse kommer fra de latinske ordene *tolerare* og *tolerans* som betyr å bære over med (Aasen, 2012 s. 50). Toleranse vil dermed si å tåle andre mennesker og deres meninger, selv om man ikke nødvendigvis er enig. Dette uttrykkes for eksempel i det velkjente sitatet av Voltaire: «Jeg er dypt uenig med deg, men jeg vil inntil døden forsvare din rett til å hevde din mening» (Sitert i Eidhamar, 2009, s. 106). Eidhamar (2009) skriver at man ikke hadde trengt toleranse i verden hvis ingen var uenige. Jo mer uenig man er, desto viktigere er det å tolerere hverandre. Ved å vise toleranse gir man medmennesker den samme rettigheten man selv føler man innehar som menneske (Eidhamar, 2009). Aasen (2012) skriver at toleranse må utvikles gjennom skolesystemet, og gjennom hver elevs sosialiseringssprosess. Samfunnsvitenskapen åpner i dag for å se på toleranse som en menneskelig kvalitet som må utvikles gjennom både personlighetsutvikling og læring (Aasen, 2012).

I dagens samfunn er skolen en stor del av barns liv. Aasens (2012) uttalelse om toleranse sin plass i skolesystemet blir dermed sentral. Hans utsagn kan bygges opp under at det er i skolen barn tilbringer store deler av hverdagen sin sammen med medelever og lærere. Elevene må lære hva toleranse er slik at de kan tolerere hverandre. De må gjøres kjent med og lære betydningen av det Voltaire uttrykker, slik at de kan utøve dette overfor medmennesker. Dette er kunnskap elevene får nytte av senere i livet både som barn, ungdom og voksen.

I det voksne liv møter man mange mennesker på ulike arenaer og i ulike sammenhenger, og alle vil derfor oppleve å møte mennesker som er ulike seg selv. Mennesker som har ulike bakgrunn, levekår, kultur og religion. Toleranse handler ikke bare om å tolerere andre menneskers meninger, det handler også om å tolerere mennesker for dem de er, selv om man har en annen trosoppfatning, bakgrunn eller kultur. En ateist må tolerere at en muslim eller kristen tror på en gud, og en slik toleranse må være gjensidig fra muslimer og kristne mot ateisten sitt livssyn. Når det gjelder kulturer kan man se på den «typisk norske» kjernefamilien med mor, far og to-tre barn mot for eksempel en muslimsk storfamilie med flere barn, der man selv tar vare på sine eldre, og der søskenbarn omtales som brødre og søstre (Spernes, 2012). Her er det to kulturer med store forskjeller, men det er verken den ene eller andre kulturen som er den rette. Her må hver kultur tolerere at andre har det annerledes.

3.2 Respekt

Respekt handler om aktelse, det å akseptere noen eller noe. Det handler om å behandle andre med respekt og ta hensyn til mennesker rundt seg (Guttu, 1991). Eidhamar (2009) skriver at respekt er et større og mer kraftfullt ord enn toleranse. Man går inn med en holdning og innstilling som er positiv overfor andre, selv om man for eksempel ikke deler samme mening eller tro med de menneskene man møter. Misjonslederen Max Warren som ønsket å respektere mennesket bestående av både mennesket selv, dets tro og kultur er sitert av Eidhamar (2009): «Vår første oppgave når vi nærmer oss et annet menneske, en annen kultur, og en annen religion, er å ta av oss skoene – for stedet vi står på er hellig» (s. 106). Denne setningen inneholder et sterkt budskap, og sterkere blir det av at Warren med sin stilling som misjonær sa det. Han prøvde å overbevise andre mennesker om at det han trodde på var det rette, men Warren viste også at han respekterte andre mennesker selv om de ikke delte hans tro.

Som tidligere nevnt kan man lese om toleranse og respekt i skolens styringsdokumenter. Respekt er begrepet som brukes oftest. I opplæringslova (1998) står det ramset opp ting som skal respekteres; man skal respektere seg selv og andre mennesker, man skal respektere natur og annet liv. Legger vi også til det som står i formålet med KRLE-faget får vi med respekt for mangfoldet (Udir, 2015). Her ser man at det er mye elever skal lære, og dette må læres på samme måte som man må lære å addere og subtrahere. I norsk og matematikk har man fått

begrepet begynneropplæring for elever på 1. og 2. trinn, slik at elevene skal tilegne seg gode ferdigheter i en tidlig fase. I for eksempel norsk har man fått den første og andre leseopplæringa. I den første leseopplæringa skal elevene bli kjent med de ulike bokstavene, og kunne dra sammen bokstaver til å bli enkle ord slik at man kan lese enkle tekster. I den andre leseopplæringa har elevene lært å lese, og de bruker lesing som et redskap for å lære mer. De lærer seg altså å ta i bruk ulike strategier for å lese en tekst (Bjerke, Jansson & Skjelbred, 2014). Kanskje man kan se på respekt og toleranse som en del av en annen begynneropplæring? En begynneropplæring som er mer rettet mot hvordan man skal være et godt menneske, som har fokus på andre sider enn praktiske ferdigheter. Kanskje man kan se på det som en del av barns dannelse? En dannelse som går ut på at man møter på nye ting utenfor seg selv, som man lærer av og utvikler seg etter (Andreassen, 2012)?

Trine Anker sin forskning om respekt

Trine Anker er førsteamanuensis ved Det Teologiske Menighetsfakultet, og har forsket på respekt i skolen. Forskningen ble gjort på en skole på Østlandet blant sjette- og sjuendeklassinger. Anker kom frem til tre ulike måter å se respekt på: 1. Respekt som status, 2. Respekt som posisjon, 3. Respekt som gjensidighet. Selv om de funnene Anker har gjort er fra sjette og sjuende trinn ser jeg overføringsverdien av å ha med dette i min oppgave, og jeg vil bruke henne forskning for å belyse min oppgave.

Respekt som status er en type respekt som kommer av hvordan man fremstår overfor andre. Anker (2014) skriver at slik type respekt kan ses på som en egenskap hos mennesker. Respekten man innehar får man av den statusen man har i klassen. Er man kul og populær har man mer respekt enn om man er klassens klovn, stygg, rar osv. Respekt kan også vinnes gjennom ulike hobbyer eller interesser. Dette rommer alt fra en hobby som en idrett eller en interesse for merkeklær og sminke. Det kan også oppstå forskjeller ut i fra om man er gutt eller jente. Kjønnen er med på å bestemme hvilken type respekt man oppnår, og for hvilke handlinger man får respekt (Anker, 2014). På første trinn kan en gutt for eksempel få respekt av gjøre det bra i ishockey, mens for en jente kan det kanskje være fine klær og fint langt hår som gir status. Her kommer det helt an på hva slags miljø man befinner seg i, og hva som er rett å gjøre i det aktuelle miljøet. På 1. trinn er man kanskje ikke fattet interesse for klær og sminke, så her er det litt forskjell på 1. – og 7. trinn. For elever i første klasse kan respekt som status dreie seg mer om fine og kule leker og matpakker.

Respekt som posisjonering er en type respekt man får ved å utøve ulike handlinger gjennom en posisjon eller kamp. Anker (2014) skriver at dette kan innebære handlinger der en kan true noen, bryte grenser og regler, eller slenge kommentarer. Slike handlinger kan foregå fysisk ute i et friminutt i form av en slåsskamp, eller det kan foregå gjennom utestenging. Man posisjonerer seg på en måte som gir en respekt. Dette er en type respekt som kan misbrukes. Derfor er det viktig at man som lærer er våken og følger med slik at ingen utnytter en slik type posisjonering. Videre kan elevene bruke sin posisjon både positivt og negativt. En høyt respektert elev i en klasse kan bruke plassen sin til for eksempel å få med en mindre populære elev på lek. Dette er en positiv bruk av den høyt respekterte elevens posisjon. Derimot om den samme respekterte eleven bruker sin plass i klassen for å utestenge andre elever blir posisjoneringen brukt negativt. Respekt i form av posisjonering er det ikke bare elever som bruker. For flere yrker er denne formen for respekt dagligdags. Lærere innehar en slik respekt hver eneste dag, som ledere i klasserommet (Anker, 2014).

Den tredje formen respekt som Anker (2014) skriver om er respekt som gjensidighet. Dette er den respekten hun gjennom forskningen fant ut at var ønskelig blant elevene. Dette er respekt som er bygd på gjensidighet. I intervjuene Anker (2014) hadde med elevene ble det snakket om alle tre formene for respekt. Alle elevene endte til slutt opp på denne tredje formen for respekt som den som er *den egentlige respekten*, og alle elevene mente dette var den beste typen respekt. Dette er respekt som bygges i et forhold mellom mennesker, der gode relasjoner mellom elever eller mellom lærer og elev spiller en viktig rolle (Anker, 2014). Videre skriver Anker (2014): «Elevene beskriver en slik respekt som det å bli lyttet til, bli vist vennlighet og bli gitt nye sjanser dersom man har gjort noe galt» (s. 133). På 1. trinn kan man finne denne gjensidigheten i en samlingsstund der elever sitter i ring og lytter til hverandre, og venter på tur. Denne respekten kan også finne sted i lek, der elevene gir hverandre en ny sjanse om det skulle bli uenigheter og krangling.

Forskningen til Anker viser at man gjennom livet vil kunne vise og få respekt på ulike måter, samtidig som man også vil møte andre mennesker som får respekt gjennom enten handlinger, posisjoner eller statuser. Det er viktig at barn lærer at respekt oppnås på ulike måter, først da kan de lære å bruke de ulike strategiene på en ordentlig måte. Gjennom eksemplene kan man se at det til tider vil være litt forskjell på hva som gir respekt på ulike alderstrinn. Selv om det ikke er like mye av for eksempel kule klær og sminke på 1. trinn, så kan kule leker gi elever respekt. Alle de tre typene respekt kan nok finnes blant de minste elevene, men de kan være vektlagt litt annerledes enn de er gjort på sjette- og sjuendetrinn.

4. Respekt og toleranse – pedagogiske utfordringer

I skolens lovverk står det at verdiene respekt og toleranse skal fremmes. Alle lærere må derfor implementere disse verdiene i undervisningen. Det vil si at lærerne må legge til rette for at all undervisning og alle andre ting som skjer på skolen ivaretar de verdier som er fastsatt i loven (Bergem, 2014). Videre skriver Bergem (2014): «Uansett alder skal også barn og unge med ulik bakgrunn og ulike forutsetninger bli møtt med respekt og tillit» (s. 23). Det er viktig at man som lærer møter elevene med respekt og tillit for å gjøre skolehverdagen til alle elever så god som mulig. I dette kapitlet drøftes de pedagogiske utfordringene en lærer kan møte på når man skal undervise og lære elever om respekt og toleranse. Dette vil jeg gå nærmere inn på ved å belyse tematikken fra en KRLE-lærers side med tanke på både KRLE-lærerens rolle og KRLE-undervisningen.

4.1 KRLE - lærerens rolle

Bergem (2014) skriver at lærere skal være aktive verdiformidlere. Kunnskaper, verdier og holdninger skal være en del av denne formidlingen. Dette skal være med på å utvikle elevenes respekt og toleranse for medelever og andre mennesker (Bergem, 2014). Når man er KRLE-lærer skal man opptre som en profesjonell KRLE-lærer. Dette innebærer at man som KRLE-lærer alltid prøver å gjøre sitt beste, at man er villig til å utvikle seg og lære nye ting (Sødal & Eidhamar, 2009). Samtidig er lærerens holdninger i fokus. De holdninger en lærer har påvirker elevene i stor grad, og er med på å danne grunnlaget for holdninger elevene tilegner seg (Sødal & Eidhamar, 2009). Viser læreren rasistiske eller diskriminerende holdninger, er dette noe elevene kan fange opp, og muligheten for at de tilegner seg slike holdninger selv blir større. Derimot hvis læreren viser gode holdninger som å være tolerant og vise andre respekt vil dette påvirke elevene i en positiv retning.

I tillegg til KRLE-lærerens egne holdninger er det også verdier som læreren er lovpålagt å formidle til elevene. Dette er verdier som blir en del av den normative etikkundervisningen for elevene. Normativ etikkundervisning går ut på å undervise elevene i verdier som er definert på forhånd, slik som verdiene respekt og toleranse i *Kunnskapsløftet*. På denne måten blir læreren også en verdiformidler for elevene (Eidhamar, Leer-Salvesen og Hølen, 2007). Sødal og Eidhamar (2009) skriver videre at læreren sin rolle i dag ikke bare består av å være en kunnskapsformidler, men også å være en veileder, inspirasjon og et godt forbilde.

En lærer er et moralsk forbilde for elevene sine enten han liker det eller ei. Derfor er det viktig at læreren vet hvilke verdier og holdninger som skal formidles, og at formidlingen skjer gjennom væremåten til læreren. Som lærer må man derfor være seg bevisst på hvordan man fremstår både i klasserommet eller ute på tur (Sødal og Eidhamar, 2009). KRLE-læreren må alltid tenke på at han eller hun er KRLE-lærer, slik at verdier og holdninger skinner gjennom væremåten også utenfor KRLE-undervisningen. Det moralske forbildet er noe særlig en KRLE-lærer bør ta hensyn til, med tanke på faget læreren underviser i. Lærers holdninger overfor andre mennesker og deres religion eller livssyn er viktig for elevenes holdningsdannelse og dette kommer til syne i undervisningen. I KRLE skal alle ulike syn på livet og menneskers ulike trosoppfatninger respekteres. Hvis læreren for eksempel formidler et negativt syn på kristendom, går dette utover elevenes holdninger til religionen, samt eleven i klassen som tilhører religionen (Sødal & Eidhamar, 2009).

Gjennom sin væremåte kan læreren modellere for elevene hvordan man skal respektere både mennesker, dyr og natur. Modellering, som Manger (2013) skriver er en effektiv måte å bruke for at elevene både skal lære og utvikle gode holdninger. For eksempel kan en lærer modellere respekt for naturen ved å plukke søppel når trinnet er på tur i skogen. Dette kan få elever til å plukke opp søppel, og kanskje det viktigste, føre til at elevene slutter å kaste søppel i naturen. På denne måten blir det synliggjort konkret for elevene hva som er lurt og ikke lurt å gjøre. Ved å modellere på denne måten kan man utvikle *den egentlige respekten*, som nevnt i forskningen til Anker (2014). På samme måte kan man vise respekt for dyr man kan møte på i skogen. For eksempel kan man se på maurtuer, og si noe om at det er huset til maurene, at de har bygget tuen selv ved å bære frem en og en liten kvist eller barnål. Ved å legge fokus på den store jobben maurene gjør kan elevene få en respekt for maurene, og en forståelse for at man ikke skal ødelegge maurtuene med for eksempel pinner.

Det er svært viktig at man som KRLE-lærer respekterer elevene sine, også de elevene som ikke viser respekt. Dette skriver Eidhamar, Leer-Salvesen og Hølen (2007) om ved å nevne de kjente psykologene Alice Miller og Carl Rogers. Disse har sagt at elever som ikke respekterer lærere og medelever må møtes med respekt slik at de kan lære hva respekt er. For skal man respektere andre må man først lære å respektere seg selv (Eidhamar, Leer-Salvesen & Hølen, 2007). Elever som ikke respekterer læreren og som har dårlig oppførsel kan være vanskelig å samarbeide med. Som lærer må en hjelpe disse elevene ved å vise dem respekt for deres tanker og følelser. Ved å gjøre dette viser læreren respekt for noe som kan

føles nært for eleven (Eidhamar, Leer-Salvesen & Hølen, 2007). Hvis man tar store og små saker på alvor, viser man at man bryr seg, noe som er viktig for en god relasjon.

4.2 Toleranse og respekt som begreper i KRLE-undervisningen

I KRLE-faget lærer elever om ulike religioner, livssyn og tradisjoner. Har man den kunnskapen man trenger om andres religion eller livssyn vil man kanskje lettere forstå «de andre» sine tanker om livet, og respektere dem. Hodne (2009) skriver: «Med kunnskap og forståelse kommer også respekt» (s. 80). Muligheten for å skaffe seg denne kunnskapen skal KRLE-faget hjelpe elevene med i grunnskolen:

Religionsdidaktikk er alle de refleksjoner en kan knytte til religionsfaget og undervisning i dette faget, som kan gi økt kunnskap om religion og religionsfagets plass i skolen, om religionsfagets legitimering og om hvordan kunnskap om religioner og livssyn kan tilegnes, undervises og utvikles.

(Laila Aase, sitert i Andreassen, 2012, s.39)

Det holder imidlertid ikke at elevene lærer om respekt og toleranse gjennom læreren som rollemodell. Gjennom KRLE-undervisningen skal elevene bli kjent med hva respekt og toleranse er, og disse verdiene må være en helt naturlig del av undervisningen. Dette er særlig viktig i KRLE-faget fordi det handler om levesett til mennesker, og deres syn og tro på verden og livet. I *Kunnskapsløftet* finner man store og vide kompetansemål for KRLE-faget (Udir, 2015). Dette er store mål som må jobbes med over flere år. Ved å bruke spiralprinsippet, altså at man bygger kunnskap på litt og litt, år for år, kan elevene ha oppnådd målene når de kommer til slutten av fjerdeklasse. Ved å jobbe etter dette prinsippet får elevene repetert, og de får fylt på med kunnskap de ikke innehar (Moi, 2010). På denne måten kan man jobbe med de delene av kompetansemålene som passer for 1.trinns elever, og vente med de andre delene av kompetansemålene til elevene blir eldre. For å oppnå de ulike målene, kan man velge ulike måter å gå frem på, siden lærere i dag har metodefrihet. Jeg vil nå presentere noen måter man kan jobbe med enkelte kompetansemål, med fokus på respekt og toleranse.

4.2.1 Undervisning om begrepene respekt og toleranse

Begrepene respekt og toleranse kan være vanskelige begreper for elever på 1.trinn. Derfor må man tenke gjennom hvordan man vil jobbe med disse begrepene hos de minste elevene. En mulighet kan være å jobbe med begrepens betydning, og ikke nødvendigvis bruke begrepene respekt og toleranse så mye i talen. Særlig ordet toleranse kan være vanskelig for seksåringer, men kanskje man kan bytte ut toleranse med å tåle eller godta for å hjelpe elevene med å forstå hva ordet betyr. Samtidig må elevene lære ordenes betydning, og dette blir en del av elevenes begrepslæring. Begrepsinnlæring vil få betydning for elevenes videre leseforståelse (Høigård, 2013). Høigård (2013) skriver at utviklingen av begrepsforståelse er størst i førskolealder, men samtidig er det stor forskjell på barns ordforråd i denne alderen. Her har familiesituasjonen mye å si (Høigård, 2013).

For å gi både elever med godt ordforråd og elever med mindre godt ordforråd muligheten til å lære begrepene kan man lage en begrepsplakat som kan henge i klasserommet. Plakaten kan være utformet som et tankekart. Her kan man plassere begrepet i midten og gi forklaringer på ordet i bobler rundt. Her kan man skrive inn assosiasjoner som elevene har til begrepet, slik at det blir lettere å huske. I tillegg kan man legge ved bilder slik at man visualiserer begrepet mer enn med bare ord. Det som er viktig å huske på er at målet med denne begrepslæringa nødvendigvis ikke er at alle elevene skal huske begrepene på 1. trinn, men at elevene har lært noe om innholdet slik at det legger grunnlaget for å forstå begrepene på et senere tidspunkt.

Innenfor emnet filosofi og etikk i *Kunnskapsløftet* finner man kompetansemålet: «...eleven skal kunne samtale om respekt og toleranse og motvirke mobbing i praksis» (Udir, 2015). Dette er det målet som svært konkret sier noe om respekt og toleranse i læreplanen. Dette kompetansemålet kan man for eksempel jobbe med i en samlingsstund. Sødal og Eidhamar (2009) skriver at undervisningen skal få elever til å være spørrende og undrende. De skal få være kritiske til det de lærer, så lenge det er på et saklig grunnlag. Det er viktig at elevene får komme med sine spørsmål og at de får gode og utfyllende svar (Sødal & Eidhamar, 2009).

Som mange av kompetansemålene i KRLE-faget sier også dette målet at elevene skal kunne *samtale om* respekt og toleranse. Det er viktig at læreren tenker på hvordan man skal legge opp samtalen, slik at det blir en god samtale i et trygt og godt samtalemiljø. Svare (2008) skriver: «En dialog er en samtale mellom to eller flere personer preget av gjensidig velvilje,

åpenhet og samarbeid» (s. 7). Her definerer Svare (2008) på en kort og konkret måte hva en samtale er, og slik bør den også være i et klasserom. For å få til dette er man avhengig av å lage et godt samtalemiljø, slik at alle elever i klassen tør å ta ordet i klasserommet og snakke om sine tanker. Frost (2004) skriver at personer som er med i samtalen må vise hverandre respekt og tillit, og at alle må bli sett på som likeverdige deltakere. Ved å vise interesse for det andre sier i samtalen, viser elevene hverandre respekt. Videre skriver Frost (2004) også om lydhørhet, som en viktig del av kommunikasjonen i en samtale. Dette kan være en vanskelig oppgave for 6-åringer. Derfor er det viktig at læreren fokuserer på dette, slik at elevene lærer seg å lytte til andre.

Når det gjelder samtaler i en skoleklasse er det viktig å legge til rette for at samtalen ligger på et nivå som elevene kan forstå. Dette kan en lærer gjøre ved for eksempel å finne et passende tema for 1.trinns elever. Et slikt tema kan være vennskap, som er kjent for elevene. Samtalen kan finne sted i en samlingsstund der alle elevene i klassen deltar. Her kan elevene få være både spørrende og kritiske, og komme med ulike typer spørsmål (Sødal & Eidhamar, 2009). En slik samtale kan gjennomføres ved at læreren starter med å vise et bilde eller lese en historie for elevene. På denne måten får alle elevene et felles utgangspunkt for samtalen, og læreren kan stille konkrete spørsmål om bildet eller teksten for å få i gang samtalen. For å la alle elevene bidra i samtalen kan man sende rundt en tankestein, en rispose eller en kosebamse. Poenget med en slik gjenstand er at det kun er den eleven som holder i den som har lov til å prate, og de andre elevene må lære å respektere dette og vente på tur.

Læreren kan lese en historie for elevene der ulike typer respekt er representert. For at det ikke skal bli for avansert for elevene kan man bruke en kort historie med få personer. Denne historien kan omhandle en situasjon der en gutt blir mobba av en annen gutt, mens gutt nummer tre kommer inn i situasjonen for å forsvare gutten som blir mobba. En slik historie tydeliggjør både respekt som posisjonering der man bruker makt og tvang, og på den andre siden ser man respekt gjennom å bry seg og forsvare en annen. Den respekten som Anker (2014) kaller den egentlige respekten. Elevene kan på denne måten reflektere over hva som er positivt og negativt i en slik situasjon, og hva som er bra å gjøre om man opplever at noen blir mobbet. Videre kan samtalen dreies om til hva en god venn er, hvordan man er en god venn, hva mobbing er og hva elevene tenker de kan gjøre for å få slutt på mobbing. Ved slutten av økta kan læreren også gi elevene ros eller ris ettersom hvor flinke de har vært til å vente på tur og lytte til medelever. Slik kan man gjøre elevene observante på at det å lytte og vente på tur også er en måte vise respekt og toleranse på.

For noen elever kan det å jobbe med slike begreper i en samlingsstund bli vanskelig. Dette kan løses på flere måter. Når elevene er ferdig med samlingsstunden kan hver enkelt elev eller elever i grupper få tegne eller skrive noe de husker fra samtalen. På denne måten får de uttrykt seg selv og brukt sine egne hender til å repetere noe av det som har blitt sagt. Elever på 1. trinn er små, og for mange kan det å skrive være vanskelig. Man kan ikke forvente at elevene skal produsere en lang tekst, men de kan skrive ett ord eller kanskje en setning. Trenger elevene hjelp til å skrive noe kan læreren skrive dette på tavla, slik at elevene har noe å se etter. Det som blir tegnet eller skrevet kan så limes opp på farget kartong slik at det ferdigstilte produktet kan vises frem for resten av klassen. Elevene kan ha en liten fremføring for de andre der de forteller hva de har skrevet og tegnet, før plakatene henges på veggen. Under fremføringen er det viktig å legge føringer for hvordan man skal opptre som publikum, og på denne måten blir verdien respekt også praktisert i klasserommet.

4.2.2 Undervisning med respekt og toleranse

Når det kommer til å undervise i andre emner i KRLE-faget er det fremdeles viktig at man husker å fremme utviklingen av respekt og toleranse i undervisningen. For å se videre på dette har jeg valgt ut et kompetansemål fra emnene jødedom og livssyn i *Kunnskapsløftet* (Udir, 2015). Jeg har valgt kompetansemål fra disse emnene slik at jeg har både et religiøst og et ikke-religiøst syn med i oppgaven. Et av kompetansemålene innenfor jødedom lyder: «...elevene skal kunne samtale om jødedom og hvordan religiøs praksis kommer til uttrykk gjennom leveregler, bønn, Tora-lesing, matregler og høytider» (Udir, 2015). Mens i et kompetansemål under livssyn står det: «...eleven skal kunne samtale om hvordan livssynshumanisme kommer til uttrykk gjennom leveregler og seremonier» (Udir, 2015). Mye av innholdet i disse to kompetansemålene er svært like. Den største forskjellen er at jødedommen er en religion, som krever at man har fokus på det religiøse i undervisningen. Undervisningen i livssyn og livssynshumanisme skal derimot ikke ha et religiøst fokus. Selv om disse to kompetansemålene er forskjellige, skal det undervises med respekt og toleranse i begge emner, og det skal tas imot av elevene med respekt og toleranse. Jeg vil nå bruke deler av disse to kompetansemålene videre for å se mer konkret på hvordan man kan jobbe med å utvikle respekt og toleranse blant førsteklasinger. Jeg velger å bruke kun deler av kompetansemålene da noe kan være litt for avansert for elever på 1.trinn. Her må man velge ut det elevene er store nok til å lære noe om, som en del av spiralprinsippet som nevnt

tidligere i oppgaven. For eksempel kan det være bedre å jobbe med et større omfang av bønner og tekster fra Toraen når elevene har lært å lese, slik at de kan jobbe i større grad på egenhånd med tekstene.

Jødedom

Det er mange forskjellige måter å undervise på, og det varierer hva man som lærer må ta hensyn til. Når det kommer til å undervise i jødedom må man for eksempel ta hensyn til at religionen har et bildeforbud. Dette bildeforbudet kan føres tilbake til de ti bud. Det andre budet tillater ikke bilder, og dette tolkes stort sett til bilder i gudstjeneste og avbildning av Gud (Rian & Eidhamar, 1999). Dette preger undervisningen i den forstand at man ikke først og fremst legger opp til å la elevene tegne fritt. Før elevene blir satt til å tegne noe fra denne religionen må de først lære om den, og hva som er lov og ikke lov å tegne. Ved å opprettholde dette bildeforbudet viser man respekt for religionen, og dette kan man vise og forklare elevene at har med respekt å gjøre. Videre kan man finne ut av hva slags kunst man finner i jødedommen, og ulike symboler som blir brukt som elevene kan få tegne.

Når det kommer til dette aktuelle kompetansemålet innenfor jødedommen så hjelper det oss langt på vei. Elevene skal lære om jødedom og de religiøse praksiser gjennom blant annet leveregler, bønn og høytider. Dette gir oss en rettesnor på hva undervisningen må inneholde slik at elevene kan oppnå kompetansemålet. Et alternativ man kan bruke når man jobber med jødedom er å lese ulike tekster fra *Tanakh*. *Tanakh* er den jødiske betegnelsen på den hebraiske bibel, som tilsvarer omtrent det kristne omtaler som Det gamle testamentet (Eidhamar, 2014b). På denne måten kan elevene få et innblikk i historien til religionen (Andreassen, 2012). Her kan læreren benytte seg av høytlesing slik at alle elevene kan få med seg teksten. Det blir viktig at læreren leser teksten på en ordentlig måte, slik at man viser respekt overfor religionen og tilhengerne. Her må barna lytte til teksten, og ikke tulle med det som blir sagt. Hvis noen elever gjør narr eller snakker ufint om det som blir lest er det lærerens oppgave å forklare elevene at slik oppførsel ikke er greit. Hvis elevene verken viser religionen eller tilhengerne respekt, må de få beskjed om at dette ikke er akseptabelt. Samtidig er det også viktig at man roser elevene om de respekterer religionen. Dette er med på å bevisstgjøre elevene på at de må respektere religionen for det den er, selv om tradisjonene er annerledes enn hva de selv er vant til.

I undervisningen må læreren få med hva slags praksis eller utøvelse av religionen jødene har, hvordan religionen ser ut i dag, og mangfoldet den innehar (Andreassen, 2012). For å se på

hvordan jødene praktiserer religionen på daglig og årlig basis kan man se filmklipp og bilder på internett som visualiserer jødiske seremonier eller høytider. Slik blir religionen mer konkretisert. Konkretisering er et grunnleggende prinsipp for småtrinnet slik at undervisningen ikke skal bli for fjern og abstrakt for elevene (Andreassen, 2012). Ved å se på bilder og filmklipp kan man snakke med elevene om at seremonier og høytider holdes for å vise religionen og jødernes gud respekt. I likhet med alle religioner, står helligdagene sentralt og mange barn tar seg fri fra både skole og barnehage (Eidhamar, 2014b). Helligdagene virker for jøder som et bindeledd som forsterker båndet til Gud og tradisjon (Eidhamar, 2014b). Ved å undervise om jødedom kan man på den ene siden ha fokus på elevenes respekt og toleranse overfor religionen og tilhengerne. På den andre siden kan man ha fokus på den respekten tilhengerne viser sin religion gjennom for eksempel seremonier og høytider.

Livssynshumanise

Når det kommer til livssynshumanisme må læreren passe på at det også blir vist respekt, slik at livssynshumanisme blir behandlet på lik linje som religionene (Repstad & Tallaksen, 2014). På 1.trinn kan kompetansemålet som lyder: «...eleven skal kunne samtale om hvordan livssynshumanisme kommer til uttrykk gjennom leveregler og seremonier» (Udir, 2015) være litt fjernt for elevene. For å konkretisere dette kompetansemålet for elevene kan man gå ut i fra Human-Etisk Forbund som er godt etablert i Norge. Sammen med Human-Etisk Forbund kan man ha fokus på livssynshumanister sine grunnleggende verdier. Livssynshumanisme har ikke typiske leveregler, men sammen med respekt og toleranse har de andre verdier som fornuft, selvbestemmelse og menneskerettigheter som legger føring for livene deres (Eidhamar, 2014a). Ved å ha fokus på dette har man allerede fått inn respekt- og toleranseperspektivet i undervisningen.

Andreassen (2012) skriver at humanisme kan være det vanskeligste emne å konkretisere fordi det ikke er spesifikke tekster eller bilder som er gitt til akkurat dette emnet, slik som tilfellet er i ulike religioner. Her er det viktig at læreren bruker tid til å tenke gjennom hva man skal undervise i, slik at også livssynshumanisme blir tolerert og respektert. Tekster om og av store filosofer som Sokrates, Platon og Aristoteles brukes ofte av humanetikere. Disse tekstene er med på å belyse hva humanetikerne tror på, og hvorfor de tror på akkurat dette (Brøntvei & Duesund, 2010). Dette er tekster som er kjent for mange, uansett religiøs tilhørighet. Dette kan ha både positive og negative sider. Det positive med slike tekster er at

elevene kan kjenne seg igjen i dem, uavhengig av religion og livssyn, slik at det kan være lettere å huske det de lærer om. Det negative med å bruke slike tekster er at man kan få plassert en av antikkens filosofer inn i et av dagens livssyn, noe som blir feil (Brøntveit og Duesund, 2010). Tekstene om filosofene brukes først og fremst fordi de blant annet tar opp de samme verdiene som livssynshumanister innehar.

På 1.trinn kan det være en mulighet å jobbe med ulike seremonier livssynshumanister markerer i ulike perioder av livet. Dette er noe som kan oppfattes som konkret for elevene. Livssynshumanister gjennomfører, i likhet med religiøse seremonier i forbindelse med fødsel, ved voksenlivets start, giftemål og død (Brøntveit og Duesund, 2010). Et eksempel kan være å se på navnefesten, som er en seremoni der man feirer at et barn er født og får et eget navn (Eidhamar, 2014a). Informasjon som man kan bruke i undervisningen kan man finne på nettsiden til Human-Etisk Forbund. Her kan man lese om hvorfor de har navnefest, hva som foregår, og man kan lese ofte stilte spørsmål (Human-Etisk forbund, sa.). Når man jobber med dette i en klasse er det viktig at elevene også viser respekt overfor slike ikke-religiøse seremonier. Her kan det kanskje være elever som tilhører religiøse familier som vil være kritiske. Her må man som lærer snakke med elevene om at ikke alle tror på noe religiøst og at man må tolerere at også disse har seremonier for å feire ulike deler av livet. Ved å bruke nettsiden til forbundet kommer man nærmere deres tanker og syn på for eksempel livet, i stedet for å finne dette i sekundærkilder. Dette kan være med på å bidra til en større respekt for livssynshumanister fordi det elevene lærer kommer fra livssynshumanistene selv.

5. Konklusjon

Det religiøse og kulturelle mangfoldet i Norge blir stadig større, dette gjør at verdiene respekt og toleranse blir viktig å lære fra tidlig alder. Mangfoldet viser at mennesker i dag har ulike oppfatninger, blant annet gjennom religion. Derfor er det viktig at man i tillegg til respekt og toleranse også får kunnskap om andre religioner og livssyn, slik at det blir lettere å forstå hverandre. Gjennom oppgaven har jeg prøvd å belyse problemstillingen: «*Hvordan kan en KRLE-lærer på 1.trinn arbeide for å legge et godt grunnlag for elevenes respekt og toleranse?*». Jeg har sett på ulike måter en lærer kan fokusere på verdiene. Det viser seg at fokuset på respekt og toleranse kan opprettholdes på mange måter, og det bidrar til at elevene legger et godt grunnlag for disse verdiene siden de møter verdiene på ulike måter og i ulike emner i undervisningen.

Fokuset på respekt og toleranse kan opprettholdes både gjennom læreren som forbilde, gjennom begrepslæring, og gjennom fokus på verdiene innenfor konkrete tema. Læreren spiller en viktig rolle for elevene, også når det kommer til verdier og holdninger. Ved modellering kan læreren vise elevene hvordan man kan opptre overfor andre mennesker, slik at det blir mer konkretisert for elevene. Gjennom begrepslæring har man fokus på respekt og toleranse isolert fra annen kunnskap. Dette kan gjøre det lettere for elevene å se hva som ligger i begrepene, samtidig som elevene kan få en felles oppfatning av begrepene. En slik felles oppfatning av begrepene kan gjøre det lettere for elevene å snakke om respekt og toleranse rundt andre emner i KRLE-faget som religioner og livssyn. På den ene siden kan man ha fokus på den respekten tilhengerne av religioner og livssyn viser ved for eksempel ulike seremonier som blir gjennomført. På den andre siden må man ha fokus på at religionen eller livssynet blir respektert og tolerert av både lærer og elever i undervisningen. Alle religioner, livssyn og tradisjoner skal behandles med respekt. Dette kan handle om at man viser en jødisk person, som tror på Gud, like mye respekt som man viser en humanetiker respekt, for at han ikke tror på en gud.

Litteraturliste

- Aasen, J. (2012). *Flerkulturell pedagogikk – en innføring*. Oslo: Oplandske bokforlag.
- Andreassen, B. O. (2012). *Religionsdidaktikk. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Anker, T. (2014). Det handlende mennesket og fortellingens etiske potensial. I G. Afdal, Å. Røthing & E. Schjetne (Red.), *Empirisk etikk i pedagogiske praksiser: Artikulasjon, forstyrrelse, ekspansjon* (1. utg., s. 125-140). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Befring, E. (2015). *Forskningsmetoder i utdanningsvitenskap*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Bergem, T. (2014). *Læreren i etikkens motlys: Innføring i yrkesetisk tenkning og praksis*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Bjerke, C., Jansson B. K., & Skjelbred, D. (2014). Norskfaget. I B. K. Jansson & H. Traavik (Red.), *Norsk boka 2: Norsk for grunnskolelærerutdanning 1-7* (1. utg., s. 13-30). Oslo: Universitetsforlaget.
- Brøntveit, E. & Duesund, K. (2010) *Visjon og valg: Om filosofi, etikk og livssyn* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Eidhamar, L. G. (2009). Formidling av holdninger i religions- og livssynsundervisningen. I H. K. Sødal (Red.), *Religions- og livssynsdidaktikk: En innføring* (4. utg., s. 105 – 112). Oslo: Høyskoleforlaget.
- Eidhamar, L. G. (2014a). Humanetikk. I L. G. Eidhamar, *Små mennesker – stort mangfold: Religioner og livssyn i barnehagen* (2. utg., s. 29-50). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Eidhamar, L. G. (2014b). Jødedommen. I L. G. Eidhamar, *Små mennesker – stort mangfold: Religioner og livssyn i barnehagen* (2. utg., s. 51-66). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Eidhamar, L. G., Leer-Salvesen, P. & Hølen, V. (2007). *Den andre: etikk og filosofi i skolen* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Frost, T. (2004) Samtalens etikk og filosofi. I P. Arneberg, J. H. Kjærre, B. Overland (Red.), *Samtalen i skolen* (1. utg., s. 319-336). Oslo: Damm.

Gilje, N. & Grimen, H. (1993). *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger: Innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Guttu, T. (Red.). (1991). Respekt. I *Store norske ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Halvorsen, K. (2008). *Å forske på samfunnet: En innføring i samfunnsvitenskapelig metode* (5. utg.). Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Hodne, H. (2009). RLE – mål og utfordringer. I H. K. Sødal (Red.), *Religions- og livssynsdidaktikk: En innføring* (4. utg., s. 77–92). Oslo: Høyskoleforlaget.

Human-Etisk Forbund (sa.). *Humanistisk navnefest*. Lokalisert på <https://human.no/seremonier/navnefest/>

Høigård, A. (2013). Frå barnehage til skole. I B. K. Jansson & H. Traavik (Red.), *Norsk boka 1: Norsk for grunnskolelærerutdanning 1-7* (1. utg., s. 15-38). Oslo: Universitetsforlaget.

Manger, T. (2013). Læring som forventning om mestring. I T. Manger, S. Lillejord, T. Nordahl & T. Helland, *Livet i skolen 1: Grunnbok i pedagogikk og elevkunnskap: Undervisning og læring* (2.utg). [Bergen]: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke.

Moi, I. (2010). Religionenes mange hus. I G. Skeie (Red.), *Religionsundervisning og mangfold. Rom for læring, livssyn og etikk* (s. 69-85). Oslo: Universitetsforlaget.

Opplæringslova, LOV-1998-07-17-61. (2015)

Repstad, K. & Tallaksen, I. M. (2014) *Praktisk fagdidaktikk for religionsfagene*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Rian, D. & Eidhamar L. G. (1999) *Jødedommen og islam* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Spernes, K. (2012). *Den flerkulturelle skolen i bevegelse: teoretiske og praktiske perspektiver*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Statistisk sentralbyrå. (2015). *Nøkkeltall for innvandring og innvandrere*. Lokalisert 14. januar 2016 ,på <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere>

Svare, H. (2008) *Den gode samtalen: Kunsten å skape dialog*. Oslo: Pax Forlag.

Sødal, H. K. & Eidhamar, L. G. (2009). Den gode religions- og livssynlæreren. I H. K. Sødal (Red.), *Religions- og livssynsdidaktikk. En innføring* (4. utg., s. 27–44). Oslo: Høyskoleforlaget.

Toleranse. (1991). *Pedagogisk-psykologisk ordbok* (2.utg.). Oslo: Kunnskapsforlaget.

Utdanningsdirektoratet. (2015). *Læreplan i kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE)*.

Lokalisert på <http://www.udir.no/k106/RLE1-02>

Utdanningsdirektoratet. (2006). *Prinsipp for opplæringa*. Lokalisert på <http://www.udir.no/Lareplaner/Kunnskapsloftet/Prinsipp-for-opplaringa/>